

LEERGRAMMATICA BIJBELS-HEBREEUWS

Mozes en de twee stenen tafelen
(Exodus 32:15)

LEERGRAMMATIC
BIJBELS-
HEBREEUWS

Klaas A. D. Smelik

in samenwerking met Karolien Vermeulen

ACADEMIA PRESS

Academia Press

Eekhout 2
B-9000 Gent

T (+32) (0)9 233 80 88 | F (+32) (0)9 233 14 09
info@academiapress.be | www.academiapress.be

De publicaties van Academia Press worden verdeeld door:

J. Story-Scientia Wetenschappelijke Boekhandel nv
Sint-Kwintensberg 87
B-9000 Gent

T 09 255 57 57 | F 09 233 14 09 | info@story.be | www.story.be

Ef & Ef
Eind 36

NL-6017 BH Thorn

T (+31) (0)475 561501 | F (+31) (0)475 561660

Klaas A. D. Smelik & Karolien Vermeulen

Leergrammatica Bijbels-Hebreeuws
Gent, Academia Press, 2010, 204 pp.

Vormgeving & cover: 2 Kilo Design

Letters: Kristal (*Eyal Holtzman*); SBL-Hebrew
Etsen: Gustave Doré (1832-1883)

ISBN 978 90 382 1679 9

D/2010/4804/236

NUR 630

U 1520

*Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt
door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgeverij.*

INHOUD

Woord vooraf	7
I. Inleiding	
§1. Het Bijbels-Hebreeuws	11
II. Schrift & Klankleer	
§2. Alfabet	15
§3. Leesmoeders of matres lectionis	19
§4. Klinkertekens	21
§5. Sjwa mobile en sjwa quiescens	23
§6. Dageesj lene en dageesj forte	25
§7. Overige tekens / Ketiev en qeree	27
§8. Accenttekens en klemtoon	29
§9. Keelletters of gutturalen	32
§10. Veranderingen bij medeklinkers & klinkers	34
III. Vormleer	
§11. Het sterke werkwoord	39
§12. Stamformaties / Nif'al	48
§13. Stamformaties / Pi'el	53
§14. Stamformaties / Hif'il	61
§15. Suffixen achter het werkwoord	66
§16. Werkwoorden met een keelletter in de stam	70
§17. Het zwakke werkwoord	75
§18. De נ"פ werkwoorden	76
§19. De ג"פ werkwoorden	79
§20. De ו"פ werkwoorden	86

§ 21. De ע"ע werkwoorden	97
§ 22. De י"ע werkwoorden	104
§ 23. De ה"ב werkwoorden	112
§ 24. De ס"ב werkwoorden	119
§ 25. Dubbel zwakke werkwoorden	123
§ 26. Naamwoord of nomen	125
§ 27. Telwoorden	132
§ 28. Lidwoord	135
§ 29. Voornaamwoorden	137
§ 30. Voegwoorden	141
§ 31. Voorzetsels	144
§ 32. Bijwoorden	149
§ 33. Tussenwerpsels of interjecties	150
IV. Syntaxis	
§ 34. De zin	151
§ 35. De 'tijden' van het werkwoord	159
§ 36. De overige vormen van het werkwoord	163
§ 37. Het naamwoord in zinsverband	169
Paradigmata	175
Register	199

WOORD VOORAF

Wie geïnteresseerd is in de Bijbel of het jodendom, zal op zekere dag tot de conclusie komen: ik zou eigenlijk Bijbels-Hebreeuws moeten kennen. Het is onmogelijk om werkelijk te verstaan wat de Bijbel wil zeggen, wanneer je de taal van de Hebreeuwse Bijbel niet kunt lezen. Geen vertaling kan dit ondervangen. Daarvoor is het Hebreeuwse taaleigen te verschillend van het Nederlandse.

Het aanleren van een taal die zo afwijkend is, kan een uitdaging zijn, maar ook een struikelblok. Niet iedereen schept er een genoegen in om grammatica te studeren. Na vijfentwintig jaar aan universiteiten les te hebben gegeven koester ik niet meer de illusie dat iedere student even veel plezier beleeft als ik indertijd bij de ontdekking dat er in het Bijbels-Hebreeuws een *dageesj dirimens* bestaat. De bizarre vreugde bij het bestuderen van de dubbelzwakke werkwoorden, die ik zelf heb ervaren, is niet iedere student gegeven, maar wel de wil om een vers uit de Bijbel te kunnen voorlezen vanuit die geheimzinnige lettertekens, die dan ook nog van rechts naar links moeten worden gelezen. Als het dan lukt om het eerste vers van de Bijbel te lezen en te verstaan, is dit een bijzondere mijlpaal. Niet voor niets waren vroegere generaties ervan overtuigd dat Adam en Eva in de tuin van Eden Hebreeuws met elkaar hebben gesproken – geen andere taal komt hiervoor in aanmerking dan de taal die in de joodse traditie als ‘Heilige Taal’ wordt aangeduid. Voor het eerst een heilige taal lezen is dan ook geen alledaagse ervaring.

Toch kan de grammatica een ware beproeving vormen voor mensen die Bijbels-Hebreeuws willen leren. Er staan zoveel details en zoveel Latijnse termen in de ‘Grammatica van het Bijbels Hebreeuws’, die in het Nederlandse

taalgebied sinds vele jaren wordt gebruikt, dat menig student het zicht op het geheel verliest – terwijl het er juist om gaat het systeem achter deze taal op het spoor te komen. De grammatica van het Bijbels-Hebreeuws heeft een eigen logica, die je je eigen moet maken, waarna het leren veel gemakkelijker wordt.

Daarom is deze ‘leergrammatica’ ontworpen. Deze grammatica is niet bedoeld als naslagwerk, waarin uitgebreid wordt ingegaan op de etymologie van het Bijbels-Hebreeuws of op linguïstische details als de Wet van Barth-Ginsberg – hoe interessant deze onderwerpen voor een ingewijde ook zijn. Hiervoor zij men verwezen naar de reeds genoemde grammatica van mijn collega’s Lettinga en Muraoka, of naar de nog uitgebreidere grammatica’s zoals die van Gesenius-Kautzsch en Joüon-Muraoka.

Deze leergrammatica is ook niet bedoeld als een leerboek voor het Bijbels-Hebreeuws, zoals dat van mijn collega Jagersma, want het wil nadrukkelijk een grammatica zijn.

De tekst is zo geschreven en vorm gegeven dat de student de kans krijgt zich zo efficiënt mogelijk de stof eigen te maken. In een wereld waarin het beeld steeds belangrijker is geworden, is de visuele presentatie van de stof een essentieel onderdeel van het geheel. Eén blik op een bladzijde moet al duidelijkheid verschaffen over de inhoud en de wijze van bestudering. Vormen of begrippen die moeten worden geleerd, springen er meteen uit, zodra je de tekst ziet.

De indeling is traditioneel, omdat de algemeen gangbare aanpak voor het studeren efficiënter is gebleken dan de alternatieve vormen van benadering die de laatste decennia zijn ontwikkeld. Wel begint het gedeelte over de vormleer meteen met het werkwoord, en niet met het naamwoord, zoals men vaak ziet. Het werkwoord heeft immers een overheersende plaats in het Bijbels-Hebreeuws en hoe eerder men dit deel van de grammatica onder de knie heeft, hoe sneller men met het lezen van de Bijbeltekst kan beginnen.

Ook de terminologie is traditioneel gehouden: van eeuwenoude benamingen als ‘perfectum’ en ‘imperfectum’ is niet afgeweken, omdat ze nog steeds in zwang zijn in de studieboeken over de Bijbel. Wie een commentaar op de Bijbel raadpleegt, heeft niets aan alternatieve benamingen die

internationaal niet worden gebruikt. Men houdt het wereldwijd nog steeds bij de traditionele termen, ontleend aan de Latijnse grammatica.

Aan de andere kant kan men niet meer veronderstellen dat iedere student Latijn op de middelbare school heeft gehad zoals vroeger. Om de overgang te vereenvoudigen is zoveel mogelijk geprobeerd af te wisselen met Nederlandstalige termen. Dus ‘werkwoord’ en ‘verbum’ worden naast elkaar gebruikt, zodat men als vanzelf aan de Latijnse termen went, die internationaal gangbaar zijn. Een alternatief zou zijn geweest om de Hebreeuwse termen te hanteren die in Israël worden gebruikt, maar die zijn te zeer toegespitst op het Modern-Hebreeuws om voor het Bijbels-Hebreeuws een geschikt alternatief te bieden.

Achterin deze leergrammatica zijn de paradigma’s van het werkwoord en de voorzetsels met suffixen opgenomen om snel iets te kunnen opzoeken. Ook vindt men daar een register voor de grammaticale termen.

Mijn doctoraatsassistent Karolien Vermeulen heeft op velerlei wijzen bijgedragen aan het tot stand komen van deze leergrammatica en ik wil haar daarvoor van harte dankzeggen; haar kritische instelling is de tekst zeer ten goede gekomen en haar vaardigheid met Hebreeuwse lettertekens bleek een uitkomst. Onze collega dr. René Venema heeft de concepttekst gelezen en van nuttig commentaar voorzien – waarvoor dank! Mijn dank gaat verder uit naar dr. Pieter Borghart en Peter Laroy van uitgeverij Academia Press, die mij uitnodigden deze grammatica te schrijven, en naar de vormgevers van 2 Kilo Design in Den Haag, die wat ik voor ogen had, wisten te realiseren.

Ik draag dit boek op ter nagedachtenis aan mijn leermeester voor Hebreeuws en Akkadisch professor Rintje Frankena (1925-1974). Zijn filologisch meesterschap is voor mij steeds het grote voorbeeld geweest en gebleven.

Klaas A. D. Smelik

Gent, 4 oktober 2010

I

INLEIDING

1 • HET BIJBELS-HEBREEUWS

Het Bijbels-Hebreeuws is een voortzetting van de taal die in het voormalige koninkrijk Juda werd gesproken in de zevende eeuw vóór het begin van de christelijke jaartelling. Wij zouden dus beter van Judees kunnen spreken. Wij weten dit door de tekstvondsten die in Israël zijn gedaan. In het noorden sprak men Israëlitisch Hebreeuws, dat enkele afwijkingen vertoont ten opzichte van het Judees, dat in het zuiden in de omgeving van Jeruzalem werd gesproken.

Het Bijbels-Hebreeuws is de taal waarin de Bijbelschrijvers hun teksten opstelden, ook in de periode dat het Judees als spreektaal was verdrongen door het Aramees. In die tijd was het Hebreeuws niet langer een moedertaal, maar een schrijftaal, die in schoolverband moest worden geleerd. Niettemin is verreweg het grootste deel van het Oude Testament in het Hebreeuws geschreven, inbegrepen de latere boeken uit de hellenistische periode. Ook voor deze auteurs bleef het Bijbels-Hebreeuws, waarin hun voorgangers schreven, de norm. Alleen de schrijver van het boek Prediker (*Qohèlèt*) is hiervan afgeweken – bij hem zien wij al tekenen van de volgende taalfase van het Hebreeuws: het Misjna-Hebreeuws.

De Masoreten

Het Bijbels-Hebreeuws is dus een schrijftaal, niet een gesproken taal. Dit vereenvoudigt het aanleren van deze taal, waarin – relatief gesproken – maar weinig uitzonderingen op de regel zijn. Maar nog belangrijker is in dit opzicht het werk dat vele generaties van Joodse schriftgeleerden hebben geleverd. Wij noemen hen de **Masoreten** (= ‘overleveraars’). Zij hadden zich tot doel gesteld om voor een volkomen betrouwbare Bijbeltekst te zorgen en die over te leveren aan volgende generaties.

Om dit doel te bereiken hebben de Masoreten de grammatica van het Bijbels-Hebreeuws herschreven – hun opvattingen zijn sindsdien de standaard geworden. Bij het uitgeven van de gezaghebbende Hebreeuwse Bijbeltekst hebben zij op verschillende wijzen de overgeleverde tekst veranderd, zodat hij grammaticaal correct zou zijn. Deze ingrepen in de tekst hebben zij verantwoord in de kantlijn van de Bijbeltekst.

Nu hadden de Masoreten het voordeel dat de tekst van de Hebreeuwse Bijbel oorspronkelijk alleen uit medeklinkers bestond. Zij konden door het plaatsen van de juiste klinkertekens in de tekst ervoor zorgen dat hun grammatica van het Hebreeuws zo veel mogelijk werd gevolgd. Daarom bevat de Hebreeuwse Bijbel opmerkelijk weinig grammaticale afwijkingen.

Voor wie Bijbels-Hebreeuws wil leren, biedt de Masoretische grammatica een belangrijke steun, omdat zij zo logisch is opgebouwd. Wie de basisregels kent, kan de meeste vormen zelf vormen. Het is de kunst om de logica van de Masoreten te verstaan. Daartoe wil deze leergrammatica de studenten een helpende hand reiken.

Kenmerken van de Semitische talen

Het Bijbels-Hebreeuws behoort tot de **Semitische talen**, net zoals het Aramees, het Akkadisch, het Arabisch en het Ethiopisch (om de belangrijkste van de Semitische talen te noemen).

Deze Semitische talen vertonen een reeks van overeenkomsten, zoals:

1. Het voorkomen van keelletters en emfatische consonanten.
2. De centrale rol van de stam (*radix*) in de taal, die meestal uit drie medeklinkers bestaat.
3. De ondergeschikte rol die de klinkers spelen ten opzichte van de medeklinkers.
4. Twee ‘tijden’: één vervoegd met behulp van alleen achtervoegsels en één vervoegd met behulp van voor- en achtervoegsels.
5. Stamformaties in plaats van hulpwerkwoorden en wederkerende voornaamwoorden.
6. De koppeling van twee woorden om een onderlinge verhouding aan te geven (*status constructus* verbinding).
7. Het voorkomen van *pronomina suffixa*, die onder meer bezit kunnen aanduiden, maar ook het lijdend voorwerp behorend bij de werkwoordsvorm waarachter het suffix is geplaatst.

Binnen het geheel van de Semitische talen behoort het Hebreeuws tot de Kanaänitische talen, waartoe onder meer ook het Fenicisch en het Moabitisch worden gerekend. Niettemin is het Hebreeuws in verschillende opzichten beïnvloed door een Semitische taal van een andere groep, het Aramees, waarvan zelfs het schrift is overgenomen.

II

SCHRIFT & KLANKLEER

2 • ALFABET

Wij moeten onderscheiden:

- Het Oud-Hebreeuwse alfabet, afgeleid van het Fenicische alfabet.
- Het kwadraatschrift, afgeleid van het Aramese alfabet.

Het kwadraatschrift wordt nog steeds gebruikt, het Oud-Hebreeuwse alfabet niet meer. Het kwadraatschrift geldt in het Modern-Hebreeuws als drukletter; er is ook een cursief schrift ontwikkeld als schrijffletter. Voor Middeleeuws-Hebreeuwse teksten wordt soms het zogeheten Rasji-schrift gebruikt.

Het kwadraatschrift dankt zijn naam aan de vierkante vorm van de meeste letters. Men leest van rechts naar links. Een Hebreeuws boek begint daarom precies aan de andere kant.

Kwadrat-schrift	Naam	Uitspraak	Trans-literatie	Cursief-schrift	Getals-waarde
א	'alef		'	א	1
ב	bet	b, v	b, v	ב	2
ג	gimel	g ^(Franse g)	g	ג	3
ד	dalet	d	d	ד	4
ה	hee	h	h	ה	5
ו	wav	w	w	ו	6
ז	zajin	z	z	ז	7
ח	chet	ch	ħ	ח	8
ט	tet	t	ṭ	ט	9
י	jod	j	y	י	10
כ, כּ	kaf	k, ch	k, ħ	כ, כּ	20
ל	lamed	l	l	ל	30
מ, מּ	mem	m	m	מ, מּ	40
נ, נּ	noen	n	n	נ, נּ	50
ס	samech	s	s	ס	60
ע	'ajin		'	ע	70
פ, פּ	pee	p, f	p, f	פ, פּ	80
צ, צּ	tsadee	ts	ṣ	צ, צּ	90
ק	kof	k	q	ק	100
ר	reesj	r	r	ר	200
ש	sin	s	ś	ש	300
שׂ	sjin	sj	š	שׂ	300
ת	tav	t	t	ת	400

Er zijn alleen lettertekens voor medeklinkers, in het totaal 22 letters. Wij noemen dit **consonantenschrift**. Eén letter *v* heeft twee verschillende uitspraken, die worden aangegeven door een punt rechtsboven of linksboven de letter te zetten (de zogeheten **diakritische punt**). De *v* (punt links) heet *sin* (s), de *v* (punt rechts) *sjin* (sj).

Litterae finales

Vijf letters hebben een speciale vorm, als zij aan het einde van een woord staan (**litterae finales**): ך, ם, ן, ף en ץ.

Keelletters

Er zijn vier **keelletters** (**gutturalen**): א, ה, נ en ע. Van deze vier medeklinkers spreken wij er slechts twee uit: de ה (**h**) en de נ (**ch**); de א en ע niet meer. In Bijbelse tijden nog wel: de א is de klank die je in het Nederlands tussen de e en de a maakt, als je ‘be-amen’ uitspreekt. De ע is weleens omschreven als het geluid van een brakende kameel. De keelletters hebben drie bijzondere eigenschappen, die worden besproken in § 9.

Begadkefat-letters

Zes letters hebben een dubbele uitspraak: een harde en een gespirantiseerde (uitleg van deze term in § 10). Het gaat om de ב, ג, ד, כ, פ en ת. Om ze gemakkelijker te onthouden spreken we van de **begadkefat-letters**. Wanneer deze letters een harde uitspraak hebben, staat er een punt in, die *dageesj lene* wordt genoemd (zie § 6). Wanneer ze een gespirantiseerde uitspraak hebben, staat er geen punt in de letter. In Bijbelse tijden was het verschil tussen harde en gespirantiseerde uitspraak bij alle zes letters hoorbaar, maar nu maken we alleen bij de volgende drie letters onderscheid: ב, כ en פ.

Harde ב = **b** Gespirantiseerde ב = **v**

Harde כ = **k** Gespirantiseerde כ = **ch**

Harde פ = **p** Gespirantiseerde פ = **f**

Emfatische consonanten

Er zijn drie emfatische consonanten:

ט tegenhanger van de ת

צ tegenhanger van de ס

ק tegenhanger van de כ

Emfatisch wil zeggen dat ze met extra kracht worden uitgesproken. Meestal hoor je alleen het onderscheid tussen צ (**ts**) en ס (**s**).

Getalswaarde

De letters van het Hebreeuwse alfabet kunnen tevens als getallen dienst doen. א = 1, ב = 2, enzovoorts. Elf is יא, twaalf יב. Maar יה en יז worden niet gebruikt voor 15 en 16, omdat dit aanduidingen voor de Godsnaam zijn. 15 wordt טו en 16 wordt טז. Vanaf 17 (יז) zijn er geen bijzonderheden – behalve bij jaartallen. Daar wordt steeds het duizendtal weggelaten. De Joodse jaartelling wordt berekend vanaf de veronderstelde schepping van de wereld, die in de herfst van 3761 vóór de christelijke jaartelling zou hebben plaatsgevonden. Op 9 september 2010 is het nieuwe joodse jaar 5771 begonnen; dit wordt aangegeven met א"עש"א (= 1 + 70 + 300 + 400).

Aanwijzer die wordt gebruikt bij het lezen van de Tora om te voorkomen dat de heilige tekst vervuild of beschadigd raakt. Zo'n stokje wordt 'jad' genoemd (*Hebreeuws voor 'hand'*); het heeft ook aan het eind een handje. In deze grammatica wijst het handje steeds naar een grammaticaal voorbeeld bij de tekst.

(Collectie Joods Historisch Museum, Amsterdam)

3 · LEESMOEDERS OF MATRES LECTIONIS

Het 'ntbrkn vn klnkrs n ht schrft zw vr ht Ndrlns tt dt lstg rsltt ljdn. Voor het Hebreeuws ligt dit anders, omdat in Semitische talen alles om de stam draait. En die is juist beter te zien in een consonantenschrift. Toch was het niet altijd eenvoudig om te begrijpen wat de schrijver bedoelde. Zo kwam men ertoe hulptekens in te voegen, die wij 'leesmoeders' of *matres lectionis* noemen. Deze medeklinkers worden niet uitgesproken, maar geven aan welke klinker waar moet worden gelezen in een woord. De bovenstaande klinkerloze zin zou met leesmoeders als volgt luiden: Ht 'ntbrjkn vn klnkrs 'jn ht schrft zw vwr ht Njdrl'nds tt dt l'stgh rjst't ljdn.

Men beperkte zich aanvankelijk tot lange klinkers, maar zo'n tweeduizend jaar geleden had men de gewoonte om ook bij korte klinkers leesmoeders te plaatsen. De Masoreten gingen hierin niet mee en verminderden weer het gebruik van *matres lectionis* in hun Bijbeltekst.

Leesmoeders zijn gekoppeld aan bepaalde klinkers, zoals uit dit overzicht blijkt:

א	voor alle lange klinkers
ה	voor aa, ee, è en soms oo
ו	voor oo en oe
י	voor ie, ee en è

 Voorbeelden:

- **Alef:**

ראש spreek uit: roosj, 'hoofd'

ראשון spreek uit: riesjoon, 'eerste'

- **Hee:**

מה spreek uit: maa, 'wat'

הנה spreek uit: hinnee, 'zie!'

שדה spreek uit: saadè, 'veld'

זה spreek uit: koo, 'zo'

- **Wav:**

יְהוֹסֵף spreek uit: **jooseef**, ‘Jozef’

סוּס spreek uit: **soes**, ‘paard’

- **Jod:**

יְמִינִי spreek uit: **jaamien**, ‘rechterhand’ [denk aan Benjamin]

בֵּין spreek uit: **been**, ‘tussen’

Let op: בֶּן zonder leesmoe­der be­te­kent ‘zoon’

סוּסֶיךָ spreek uit: **soesèchaa**, ‘jouw paarden’.

Het zal duidelijk zijn dat dit systeem voldoet voor iemand die gewend is Hebreeuws te lezen, maar niet deugt, wanneer men een tekst heel precies wil voorlezen. Vandaar dat men ging experimenteren met echte klinkertekens. Het systeem dat in Tiberias voor vocaaltekens werd ontwikkeld, is uiteindelijk standaard geworden. Meer hierover in de volgende paragraaf.